

CRIATURES MÀGIQUES VALENCIANES: UNA SELECCIÓ

MARIA JOSÉ ALAPONT MUÑOZ, MASSANASSA, L'HORTA SUD

AIDA FERRI RIERA, SUECA, LA RIBERA BAIXA

Resum: En aquest article, ens centrarem en parlar sobre algunes de les criatures màgiques valencianes. En concret, tractarem els monstres i presències inquietants, encantades i altres personatges, els gegants i els ogres.

Introducció

Les llegendes, els éssers i les criatures màgiques de les quals es nodreix un poble no és mera fantasia, sinó que és força important per conèixer l'essència de la nostra terra. I en eixe aspecte, les criatures que les componen, aquest món màgic creat pels nostres avantpassats, representa la seua visió de la realitat, d'allò que els envoltava, i com amb el pas del temps, aquest imaginari propi d'un col·lectiu, s'ha mantingut i ha pogut arribar a nosaltres.

Totes les narracions o llegendes creades, tenen en el fons un significat i una tradició al seu darrere. Van ser creades per tal d'explicar fets o realitats de cert moment o per tal de provocar por i espantar als menuts i als grans. Al marge del seu propòsit, la realitat és que aquestes narracions transmeses de forma oral, han construït tot un catàleg de criatures i bèsties que formen part de la nostra cultura màgica.

Monstres i presències inquietants

Els monstres són una representació de la maldat humana, són fills de les tenebres del pensament, de la incomprensió, de la por, d'allò desconegut, i moren amb la llum i el descobriment. La gran majoria evocuen i encarnen alguna passió o pecat mortal com l'assassinat, la luxúria, l'avarícia, l'engany, etc. La por que generen aquests éssers és un sentiment universal però adapta formes infinites, diverses a cada terra, a cada poble.¹

El drac és el monstre més comú en la nostra cultura. Representa l'encarnació del dimoni. Sobre els dracs es troben referències a quasi totes les mitologies, arribant a considerar-lo com un valor universal. El que varia és la consideració que rep. En el context europeu, les cultures precristianes el veien com un déu fecundador i benèfic, fins que el cristianisme, amb la seua croada contra el paganisme, el va col·locar al costat del dimoni i del mal, al igual que tantes altres criatures màgiques. No obstant això, el drac-serp encarna l'enemic mític en la majoria de les mitologies, adversari que cal vèncer per convertir-se en heroi, per no parlar de la llarga llista de dracs vençuts per sants a l'Europa cristiana, des de Sant Jordi a Santa Marta. El llegendari de dracs català és molt ric, la majoria van ser deixats pels musulmans en retirar-se. Bé per a guardar tresors com a Montserrat o bé per a sembrar la mort entre els cristians com a Banyoles.² Si tirem mà del bestiar tan ric que posseïm, podem mostrar una sèrie d'exemples d'aquests éssers esgarrifosos que tanta por provocaven.

Pel que fa als dracs, podem anomenar el cas del Drac de Banyeres de Mariola a l'Alcoià. Segons es conta, hi havia un drac a la pujada del castell. Per tal de contenir la seua fúria, els veïns li oferien ovelles però el drac cada vegada volia més i va demanar donzelles. Així va ser fins que li va tocar el torn a la filla

¹ GISBERT, F., *Màgia per a un poble: guia de creences i criatures màgiques populars*, Edicions Bullent, Picanya, 2008, pàg 25.

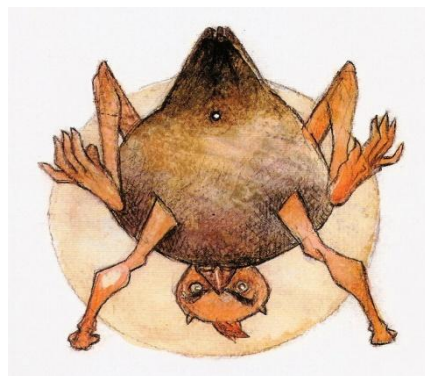
² *Ibid.*, pàg 27.

del rei. En aquell moment, Sant Jordi va aparèixer per tal de matar al drac del qual va brollar un roser roig.³

També tenim la llegenda del Dragó del Patriarca, capturat als canyars del Túria. Es deia que la femella era el drac que es trobava immortalitzat a l'església del monestir del Puig. Aquest ésser no tenia pietat i devorava a tots els qui trobava. Per això, tenia atemorida a la població fins que es va aconseguir vèncer i dissecar.

La Quarantamaula és un ésser conegut per la por que provoca. La forma que adopta és molt variable: pot ser un gat, un caragol i fins i tot pot adoptar la forma d'un dimoni molt peculiar, meitat gallina meitat home que viuria als canyars de vora riu. Així mateix, hi ha molta diversitat respecte als noms amb els quals se la coneix: Cucamaula, Quicamaula, Corantameuala⁴, etcètera. El poder que se li atribueix a la Quarantamaula és la facultat de provocar el pànic sols amb anomenar-la així com de fer esmussar els ossos. Una demostració del terror que desperta la Quarantamaula és la cançó popular cantada pels xiquets i que ha arribat fins els nostres dies. Diu així:

*"La Quarantamaula va per les teulades,
agarrant xiquets i tirant cudolades"*



La Quarantamaula. Il·lustració de Francesc Santana. Victor Labrado, 2007, pàg 59.

³ *Ibid.*, pàg 33.

⁴ LABRADO, V., *Llegendes valencianes: criatures mítiques de la tradició oral*, Alzira, Edicions Bromera, 2007, pàg 59.

La serp també és un ésser que provoca por i animadversió, sobretot per l'episodi del Gènesi. És coneguda com un rèptil amb una natura astuta i enganyadora, i sobre ella tenim una llegenda on és la protagonista. Es tracta de les serps que mamen, llegenda recollida per Joan Fuster a Polop. Es conta que quan hi havia un nadó, si la mare no tenia llet o tenia dificultats, se li recomanava que vigilara les portes, ja que els vells deien que les serps es sentien atretes per la llet de les dones i es colaven per les portes reptant fins al llit i xuclant la llet de la mare mentre dormia.⁵

Hem de fer referència al Tall de l'Infern al Penyagolosa. No es tracta d'un monstre però sí que hi ocorrien coses monstruoses. Es diu que durant la Nit de Sant Joan, al massís del Penyagolosa, s'obri un tall del qual ixen flamarades i que, fins i tot, s'engoleix a tot ésser viu que siga tan valent com per a acostar-se. També poden eixir del tall tota classe de dimonis i altres bèsties. Aquesta llegenda ens fa recordar la importància i significació que té la Nit de Sant Joan en l'imaginari col·lectiu. L'exemple ens fa pensar en aquesta nit com un instant propici per a l'aparició d'éssers malignes i diabòlics, com les cucales, i per tant, un moment amb molta màgia.

Pel que fa a d'altres presències inquietants, tenim a les animetes del Purgatori. El Purgatori és una mena d'impàs on van la majoria de les ànimes, ni bones ni dolentes, per a purificar-se una temporada dels pecats i dels deutes pendents. Aquestes ànimes necessiten ser recordades i d'ací el costum de realitzar misses, ofrenes i pregàries. A canvi, poden ajudar als vius i és molt comú emmarcar-les amb pares nostres, ja que avisen de la proximitat dels

⁵ GISBERT, F., *op. cit.*, pàg 47.

perills, troben les coses perdudes i auxiliem als parents. El calendari cristià els honra el dia de Tots Sants, costum que prové del paganisme.⁶

Una altra cosa que inquietava, és l'anomenat Home Roig. Les persones diferents sempre han estat objecte de rebuig com els negres, moros, gitanos, dones solitàries, geperuts, etc. Els homes amb els cabells rojos eren considerats posseïdors d'una astúcia i picaria singular, a vegades inclús demoníaca. El roig és el color del dimoni i de la rabosa. Ja ho diu la dita: "Home roig i gos pelut, primer mort que conegut".

Els llavadors, els pous i el llit dels rius a tocar dels pobles són punts llocs de reunió durant el dia i llocs que es millor evitar durant la nit. En una època en la qual no existien les aixetes ni rentadores, era molt comú fer un parell de viatges a la font més pròxima cada dia. Els fills podien anar a prendre aigua amb els cànsters, però per a les feines més delicades com rentar els vestits havien d'anar les mares o les fadrines. Les dones es reunien al voltant dels safareigs⁷ on anaven a llavar i contaven totes les notícies del poble. La moral, sempre aconsellava no fer sol el camí del llavador, les que s'aventuraven eren considerades fresques. Sobretot es prohibia taxativament anar-hi en caure la nit, per evitar que amb l'excusa d'anar a rentar la roba, es donara solta a les passions. La tradició, per assegurar el manteniment d'aquest manament, va crear tot un seguit de perills i de desgracies que aguaitaven les temeràries que anaven. Les nostres aparicions als llavadors tenen un caràcter maligne.

⁶ Aquesta costum prové de la festivitat celta Samhain, que es celebrava per honrar als difunts. L'1 de novembre celebraven la festa celta en honor dels morts. Aquesta celebració obria el període d'obscuritat entre les dues meitats de l'any. Un moment màgic en què les terres de l'altre món obrien les portes i els seus habitants entraven en contacte amb el món dels humans.

⁷ L'expressió "fer safareig" designa l'acte de xafardejar en rogle.

Un exemple el trobem en la rondalla d'Enric Valor⁸ "I Queixalets també". Es tracta d'un cas que va ocórrer a la vila de Penàguila, concretament al llavador. Les mares aconsellaren a les filles no anar-hi de nit, però Toneta, la de les Alcoies, no va fer cas i va anar, tot i estar nevant. En un primer moment es troba amb un nadó que plora, que resulta tindre dos queixals i una veu d'home ronca. Després, veu a una dona endolada llavant la roba. Quan Toneta li conta que ha vist un nadó amb queixals i que podia parlar, la dona li respon: "Són com aquestos?" i li mostra dos queixals llargs com els del xiquets. Aleshores, la jove perd el coneixement i desperta gitada al seu llit. Unes dones l'havien trobada congelada a la vora del safareig de la font.

La mort és l'encarregada d'endur-se els vius. Res no sabem d'ella perquè ningú no viu per contar-la, si no fos perquè algunes poques persones, protagonistes de les rondalles, van encertar a enganyar-la. Se'ns presenta com una dona vella vestida de negre, amb la diferència que la nostra mort no va carregada amb una dalla. Simplement un dia arriba caminant per un camí i s'espera a l'ombra d'un arbre o asseguda sobre el nostre llit.

Encantades i personatges màgics diversos

Les encantades són esperits naturals que prenen figura femenina, que habiten en coves, llacunes, ulls d'aigua, castells i tota mena de ruïnes, llocs amb mitologia condensada. Ben bé sempre guarden tresors. La majoria de les encantades valencianes són princeses que pateixen d'un sortilegi. Es fan visibles la Nit de Sant Joan o una vegada cada cent anys. Al nostre llegendari acostumen a ser princeses mores que s'han quedat després de l'expulsió a protegir el tresor.

⁸ VALOR, E., *Rondalles valencianes 2: El castell del sol; I queixalets també; Els guants de la felicitat*, Picanya, Edicions del Bullent, 2000.

És el cas de l'Encantada de Crevillent, on existeix la llegenda que un princesa mora, per por als cristians, va amagar un gran tresor en alguna gruta de la serra de Crevillent. Les formacions calcàries d'aquestes serres han originat un niu de cavernes i passadissos secrets que condueixen a una sala de set portes, on darrere d'una s'amaga el tresor.

Altre exemple el trobem a l'encantada del Barranc de l'Encantà a Planes, on es diu que sota les aigües del riu es troba el palau de la princesa que guarda el tresor. Aquesta sols apareix una vegada cada cent anys. Si tenim sort i se'ns apareix una nit amb un cofre d'or, ens preguntarà: "Que t'estimes més, el tresor o jo? Tot no pot ser". Si l'home s'estimara més el seu amor es desfaria l'encantament i ella seria lliure per sempre, però es presenta amb tantes riqueses que ningú l'ha preferida.⁹ En altres casos no es troben soles, sinó que estan acompanyades d'un guàrdia, una serp monstruosa o un ogre bru que cal vèncer per a alliberar-les.



Encantada. Il·lustració de Francesc Santana. Víctor Labrado, 2007, pàg 101.

Respecte a la gran diversitat de personatges màgics, tenim en primer lloc uns personatges força coneguts, com són els donyets. Aquests éssers màgics comparteixen una mateixa caracterització amb els follets catalans però, cal dir que es diferencien dels follets en què porten una mena de faixa i una jaqueta, en lloc del cinturó i jaqueta que vesteixen els follets.¹⁰

⁹ LABRADO, V., *op. cit.*, pàg 101.

¹⁰ GISBERT, F., *op. cit.*, pàg 104.

En general, podem dir que els donyets són esperits familiars, relacionats amb una casa o família.¹¹ Per aquest motiu, s'ha buscat el seu origen en els déus relacionats amb la llar de la mitologia romana, ja que pel seu paper benefactor serien l'equivalent als *lares*, o esperits protectors de la llar i el camp. No solament trobaríem donyets bondadosos, sinó que també hi haurien donyets amb menys bondat, que s'emparentarien amb els *larvae* o *lemures* romans.¹²

Els donyets els trobem molt presents a les nostres rondalles, en concret a la història d'uns donyets que viuen a casa d'un matrimoni. Aquests donyets, realitzaven les tasques de la llar. Un dia, el matrimoni decideix regalar-los roba nova i els donyets s'ofenen i es tornen malvats. Davant aquest canvi, el matrimoni decideix canviar-se de casa, però quan es troben de camí i s'adonen que s'han oblidat la paella, senten una veueta que els diu que la porta ell, una presència invisible.¹³ Per tant, ací veuríem eixa relació entre aquest petits éssers màgics i eixa família.

Els porquets, són uns donyets nocturns que els agrada muntar a cavall i espantar a qui travesse els camins solitaris. També parlen i emeten brunys. Se sol dir que per a evitar el seu atac, el que calia fer era lloar les seues qualitats i ensabonar-los. Trobem referències a aquests donyets als pobles del Relleu (La Marina Baixa) i la Torre de les Maçanes (l'Alacantí).¹⁴

L'últim personatge màgic de xicotet tamany és el nyítol o níytols. Es tracta de presències molt menudes sense un aspecte definit, degut a que no són ben conegudes. El seu nom també té variants: nítol, com a ésser de la nit; nyítol, pel nyic-nyic que fan a les orelles. Són éssers invisibles que entraven pel conducte auditiu cercant la memòria per a rosegar-la, al ser la part més dolça

¹¹ CASANOVA, J, CREUS, J., *Més ràpids que el llamp, més vius que el foc*, Barcelona, Ed.PAM, 2000, pàg. 148.

¹² CALLEJO, J., CANALES, C., *Duendes*, Madrid, Editorial Edaf, 1994, pàg., 28.

¹³ GISBERT, F., *op. cit.*, pàg. 105.

¹⁴ *Ibid.*, pàg. 114.

del cervell. Es podien endur tots els records d'un individu i solien atacar als qui dormien al ras.¹⁵ Les maldats dels nyítols han donat origen a la frase feta "et trauré els nyítols", en sentit d'amenaça.



Nyítols. Il·lustració de Francesc Santana. Victor Labrado, 2007, pàg 23.

Éssers descomunals: els gegants i els ogres

Si parlem d'ésser gegants i amb una força sobrehumana, els gegants i els ogres són els primers que ens venen a la ment. En primer lloc, de gegants en trobem molt diversos. Un exemple, seria el famós Heracles, en la tradició grega o el forçut Samsó i Goliat, a la tradició cristiana.

Els gegants valencians tenen una gran força, però manquen d'intel·ligència. I a més a més, són criatures que custodien tresors, viuen a coves o custodien princeses. Es pot dir que personifiquen les forces de la natura. Un exemple el trobem en el forçut de Gorga (el Comtat), anomenat Al-Hem. Es tracta d'un morisc llegendari que pot realitzar totes les tasques més complicades i que va sobrepassar la centena d'anys. Es tractava d'un gegant enorme, amb cabells eriçats i amb uns braços molt forts. Altres exemples de gegants els trobem al

¹⁵ LABRADO, V., *op.cit.*, pàg 23.

Forçut de Xixona, al Perot el Negrot o amb set vares de dents. Tots ells comparteixen la característica de la seua grandària, molt superior a la grandària d'un home normal.

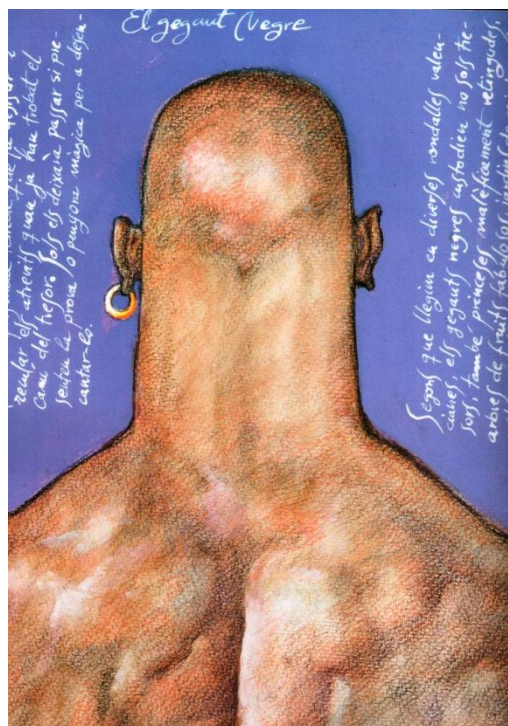
A través d'Enric Valor, trobem a quatre germans de Penàguila alts, grans i amb molta força, com són: Esclafamuntanyes, Passaponts, Arrancapins i Plegallanes. Enric Valor¹⁶ ens conta com, quatre germans: Bartomeu, Jaume, Pasqual i Joan, decideixen no passar més penúries i anar a fer fortuna. Per això es canvien els noms: Joan, amb els braços tan forts, passa a anomenar-se Esclafamuntanyes; Pasqual passa a ser Arrancapins; Joan, per mancar de força, passa a ser Plegallana, perquè arplegaria la llana que deixen les ovelles, i Bartomeu, el més gran, passa a ser Passaponts, per tal de passar els germans de part a part degut a la força que té a les cames. Aquests quatre germanes viuen nombroses aventures però qui de veritat ix ben parat és el germà menut, Jaume o Esclafamuntanyes, el qual salva a tres princeses i aconseguix la mà d'una d'elles, Rosa Darrerina de Bucària.

L'altre ésser de grans dimensions és l'ogre. El que diferencia un gegant d'un ogre, és que aquest últim, a més de ser un gegant, menja carn humana. Els ogres valencians, a més de ser antropòfags, tenen altra característica peculiar: són negres. Segons ens diu Francesc Gisbert¹⁷ el fet que siguin negres pot deure's a dos factors: en primer lloc, el negre és el color de la nit, del mal i la mort, així com el color del dimoni i demés adoradors. En segon lloc, es tracta del color de les races subsaharianes i és una evocació de la raça dels moros. Per tant, els ogres que trobarem a la nostra tradició oral tindran aquestes característiques.

¹⁶ VALOR, E., *Rondalles Valencianes 5: Esclafamuntanyes*, Abella, *L'arbarder de Cocentaina*, Picanya, Edicions del Bullent, 2001.

¹⁷ GISBERT, F., *op. cit.*, pàg. 119.

Un exemple d'ogre és el Gegant del Romaní. Aquest ogre és negre, gros i alt. Viu a un castell amb una princesa encantada i quan s'amaga, ho fa a les serres del Rontonar de Benifallim, a l'Alcoià. L'ogre de la Caputxa Negra és una altre exemple de criatura atterradora però en aquest cas, porta la cara tapada i s'emporta a tots els xiquets que troba pel camí. La seua llar es troba a un palau on amaga un tresor i una princesa encantada, la qual sols pot eixir del palau convertida en sirena. L'única forma en què aquesta criatura gegant podria morir seria si la llum del sol li pega a la cara.



Ogre negre. Il·lustració de Francesc Santana. Victor Labrado, 2007, pàg 108.

Bibliografia:

CALLEJO, J., CANALES, C., *Duendes*, Madrid, Editorial Edaf, 1994.

GISBERT, F., *Màgia per a un poble: guia de creences i criatures màgiques populars*, Edicions Bullent, Picanya, 2008.

LABRADO, V., *Llegendes valencianes: criatures mítiques de la tradició oral*, Alzira, Edicions Bromera, 2007.

VALOR, E., *Rondalles valencianes 2: El castell del sol; I queixalets també; Els guants de la felicitat*, Picanya, Edicions del Bullent, 2000.

VALOR, E., *Rondalles Valencianes 5: Esclafamuntanyes, Abella; L'arbarder de Cocentaina*, Picanya, Edicions del Bullent, 2001.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

Alapont Muñoz, Maria José; Ferri Riera, Aida, "Criatures màgiques valencianes: una selecció" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians* [publicació seriada en línia]. Març 2014. <enllaç> [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.